

драматычнага напружання, выходзіў да значных мастацкіх абагульненняў. Адзначым і такія характэрныя прыметы апавяданняў Я.Нёманскага, як адчувальны антысхематызм, павышаную ўвагу да побыту, да паўсядзённасці, гатоўнасць (здольнасць!) «ухапіць» чалавек а ў любы момант яго жыцця (і ў драматычна-напружаны, вяршыны, і ў будзённы, звычайны) і ўзірацца, узірацца ў яго самым пільным чынам, сачыць за самымі дробнымі рухамі яго душы і думкі.

Высока ацэньваючы апавядальную прозу Я.Нёманскага, нельга не адзначыць і тое, што ў 20-30-я гады з прычыны ўмоў гістарычнага развіцця пісьменнік, як, дарэчы, і ўся тагачасная савецкая літаратура, нярэдка разглядаў чалавек надзвычай аднамерна. Чалавек, герой твора, тады выступаў не як мэта развіцця, а як сродак для дасягнення тых ці іншых практычных вынікаў. На пэўных, вельмі кароткіх адрэзках гісторыі ў выключных выпадках чалавек і сам здольны і гатовы заганяць сябе ў рэзервацыю ўсвядомленай неабходнасці. Але ў больш працяглай гістарычнай перспектыве прагрэс на такой аснове немагчымы. І гэта яскрава засведчыў нядаўні крах сацыялізму ў былым СССР і іншых краінах свету.

Гуліцкая В.А., *прафесар*

СПЕЦКУРС «ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСКАГА
МОВАЗНАЎСТВА» Ў СІСТЭМЕ ПАДРЫХОЎКІ
РАБОТНІКАЎ КУЛЬТУРЫ

У прафесійнай падрыхтоўцы работнікаў культуры важнае месца павінна адводзіцца мовазнаўчым спецыяльным курсам. Развіццё філалагічнай адукацыі вымагае таго, каб адной з істотных профільных дысцыплін у студэнтаў факультэта

бібліятэчна-інфармацыйных сістэм стала гісторыя беларускага мовазнаўства — аб'ектыўны крытычны аналіз творчых набыткаў даследчыкаў (папярэднікаў і сучаснікаў), спецыялістаў у галіне роднага слова. Набыткі гэтыя значныя. У спадчыну ад мінулага сучаснае грамадства атрымала вельмі багаты лінгвістычны скарб: ад глосаў Скарыны, рукапісных гласарыяў «Лексікон» С.Буднага (1560-1593), «Лексіс з талкаваннем славенскіх моў проста», аўтарства якога застаецца адкрытым, а таксама рукапісны слоўнічак, змешчаны ў супрасльскім «Ізмарадзе» (1593) Івана Праскуры і першых друкаваных слоўнікаў «Лексіс» Лаўрэнція Зізанія (1596), «Лексікон славенароскі» П.Бярынды (1627) да фундаментальных арыгінальных энцыклапедычных даведнікаў, якіх нямала выйшла з друку толькі ў апошняе дзесяцігоддзе: «Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва» (1984-1987), «Энцыклапедыя прыроды Беларусі» (1983-1986), «Этнаграфія Беларусі» (1989), «Архітэктура Беларусі» (1993), «Энцыклапедыя сельскага гаспадара» (1993), «Культура харчавання» (1993), «Энцыклапедыя маладой сям'і» (1993), «Энцыклапедыя дзіцячага неўролага» (1993), «Тлумачальны слоўнік беларускай мовы» (аднатомнік, 1996) і пяцітомнік (1977-1984). Нядаўна закончана выданне бібліяграфічнага слоўніка «Беларускія пісьменнікі» ў шасці тамах і "Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі" ў васьмі тамах і інш.

Беларуская лексікаграфія, якая прайшла доўгі і складаны шлях, зараз не толькі ўяўляе сабою значны этап ва ўсёй гісторыі развіцця беларускага мовазнаўства, але з'яўляецца адным з выразных паказчыкаў беларускай культуры. Таму вывучэнне дзейнасці беларускіх лексікографаў, у тым ліку і ў першую чаргу этнографаў, фалькларыстаў, з чых прац, можна сказаць, бярэ пачатак усё — і беларуская мастацкая літаратура, і нацыянальны тэатр, і мастацтва, і літаратурная мова ў яе моўна-паэтычных і нават графічных і арфаграфічных асаблівасцях. Гэта такія збіральнікі скарбаў беларускай народнай культуры, як М.Анімеле,

З.Даленга-Хадакоўскі, І.Насовіч, Я.Чачот, П.Шпілеўскі, І.Шыдлоўскі, а таксама наступныя за імі працаўнікі на гэтай ніве А.Кіркор, Р.Зяневіч, Ю.Крашэўскі, Я.Баршчэўскі, М.Дзмітрыеў, П.Шэйн, П.Бяссонаў, М.Нікіфароўскі, Е.Раманаў, В.Дабравольскі, М.Янчук, М.Доўнар-Запольскі, А.Багдановіч, М.Федароўскі, І.Сербаў, А.Сержпутоўскі, Я.Карскі, Ч.Пяткевіч і многія іншыя. Аналіз створаных імі прац і прац сучаснікаў, аналіз слоўнікаў, іх колькасць (а гэта ўжо не адзін дзесятак!), аб'ём, асаблівасці рэестравых частак, крыніцы, прыцыпы складання, характар і метады апрацоўкі слова, прычыны актывізацыі слоўнікавай працы ў XIX-XX стагоддзях, мэты, задачы стварэння кожнага слоўніка павінны абавязкова ведаць бібліятэкары-філолагі. А гэтых ведаў у іх не будзе без крыгчынага аналізу лексікаграфічнай спадчыны мінулага, без абагульнення вопыту, назапашанага папярэднімі пакаленнямі лексікаграфіаў.

У параўнанні з лексікаграфіяй значна меншыя здабыткі мае беларуская лексікалогія, бо даследаванні па лексікалогіі з'яўляюцца другім этапам вывучэння лексікі. Яны звычайна грунтуюцца на надзейнай лексікаграфічнай базе, на слоўніках розных тыпаў. Аналіз лексікаграфічных прац (якія ў беларускім мовазнаўстве спачатку ўяўлялі сабою невялікія этымалагічныя эцюды і лексікалагічныя нататкі па асобных словах, а зараз сур'ёзныя манаграфічныя даследаванні па розных добра распрацаваных раздзелах лексікалогіі, у межах якой налічваюцца сотні навуковых прац) вядзецца па праблемах слова, яго месцы сярод іншых адзінак мовы, лексічнага значэння і лексіка-семантычнай сістэмы мовы, значэння і паняцця, суадносін і ўзасмадзяснення лексічнага і граматычнага значэнняў у слове, спосабаў тлумачэння, аманіміі, сінаніміі, спалучальнасці і частотнасці лексічных адзінак і г.д. Побач з вывучэннем сэнсавага боку мовы, выяўленнем і аналізам запазычанняў, прадметам манаграфічных даследаванняў у апошнія дзесяцігоддзі

становяцца спецыяльныя катэгорыі слоў, такія, як антрапонімы, тапонімы, айконімы, гідронімы, гадонімы, урбонімы і інш. Вынікам аналізу дадзенага матэрыялу з'явіліся дзесяткі манаграфій М.В.Бірылы, Я.М.Адамовіча, Л.М.Грыгор'свай, В.А.Жучкевіча, Г.Ф.Вештарт, А.М.Катонавай, В.П.Лемцюговай, І.Я.Яшкіна і многіх іншых. Прынцыповае значэнне даследаванняў гэтага профілю заключаецца ў тым, што яны адкрылі новы напрамак у беларускім мовазнаўстве і расшырылі навуковую базу для распрацоўкі праблем гістарычнай лексікалогіі.

Беларускімі моваведамі падрыхтавана значная колькасць дысертацый і па гістарычнай лексікалогіі. Адны з гэтых распрацовак прысвечаны аналізу лексічнага саставу асобных помнікаў старабеларускай пісьменнасці; у другіх аналізуюцца лексічныя запазычанні ў старабеларускай мове, што дало магчымасць падрыхтаваць такія калектыўныя даследаванні, як «Гістарычная лексікалогія беларускай мовы» (1970), «Гістарычная марфалогія беларускай мовы» (1979), «Мова беларускай пісьменнасці 14-18 стст.» (1988); у трэціх апісваюцца гістарычнае словаўтварэнне і г.д.

Не менш цікавыя і змястоўныя працы беларускіх лінгвістаў і па фразеалогіі, сістэмнае вывучэнне якой пачалося ў 50-я гады. Навуковае абгрунтаванне беларускай фразеалогіі як лінгвістычнай дысцыпліны, прынцыпы класіфікацыі фразеалагічных адзінак, вывучэнне фразеалагічнага складу беларускай літаратурнай мовы, а таксама гістарычны аналіз асобных фразеалагічных мікрасістэм і сістэм знайшлі адлюстраванне ў працах А.С.Аксамітава, Ф.М.Янкоўскага, Г.М.Базыленкі; даследаванне фразеалогіі ў творах пісьменнікаў — у працах І.Я.Лепешава, С.К.Бердніка, Т.М.Трыпуцінай; фразеалагічнай перыфразы — у працах Г.М.Малажай, фразеаўтварэння ў яго дынаміцы — у працах В.І.Коваля.

Дзесяткі манаграфій, зборнікаў, сотні артыкулаў апублікаваны па беларускай дыялекталогіі. Гэта спецыяльная

галіна лінгвістыкі, прадметам якой з'яўляецца дыялектная мова. Дэталёва даследаваны мясцовыя гаворкі паасобных раёнаў і абласцей рэспублікі, вывучаны шэраг катэгорый і з'яў беларускай дыялектнай мовы ў працах Н.Т.Вайтовіч, П.У.Сцяцко, Ю.Ф.Мацкевіч, А.А.Крывіцкага, І.Я.Яшкіна, А.І.Чабырук, Э.Д.Блінавай і інш. Беларускія дыялектолагі імкнуцца зараз да таго, каб не толькі сабраць, атрымаць поўны спіс (або рээстр) беларускай дыялектнай лексікі, але і высветліць межы пашырэння кожнага слова на тэрыторыі Беларусі, яго дыялектную прыналежнасць, усе значэнні, формы, а таксама і адносіны з іншымі словамі ў складзе розных рэгіянальных беларускіх лексічных сістэм.

Значная праца зроблена ў галіне стварэння падручнікаў і дапаможнікаў лінгвістычнага профілю для школ, тэхнікумаў і філалагічных факультэтаў вышэйшых навучальных устаноў. Аналіз гэтых прац неабходна пачынаць з «К граматыкі словенскага языка», выдадзенай у тыпаграфіі братаў Мамонічаў (1586) і «Адэльфотэса» — грэка-славянскай граматыкі (1591), а таксама з «Граматыкі» Л.Зізіанія (1596), «Граматыкі» М.Сматрыцкага (1619), «Граматыкі» І.Ужэвіча (1643).

Нельга не сказаць пра «Беларускую граматыку для школ» Б.Тарашкевіча, у якой зроблены першы сістэматычны разгляд асноўных асаблівасцей фанетыкі і граматычнага ладу беларускай літаратурнай мовы і яе арфаграфіі. Больш дзесяці гадоў гэты выдатны дапаможнік быў навучальнай і дарадчай кніжкай, вытрымаўшы пяць выданняў. Граматычная тэрміналогія, якой карыстаўся Б.Тарашкевіч, амаль поўнасю захавалася да нашага часу. Неацэннае значэнне мелі на той час і «Беларуская граматыка» Б.Пачобкі (1918), «Пачатковая граматыка» Я.Лёсіка (1924), «Школьная граматыка беларускай мовы» А.Лёсіка (1926), «Рабочая кніга па беларускай мове» (сістэматычны курс марфалогіі з элементамі сінтаксіса) І.Пратасевіча і І.Самковіча (1929),

«Методыка роднае мовы» Я. Коласа (1926). Затым ствараюцца першыя навуковыя курсы сучаснай беларускай літаратурнай мовы розных аўтараў. У пасляваенныя гады спачатку ствараецца трохтомны «Курс сучаснай беларускай мовы» (1957, 1959, 1960) для студэнтаў вышэйшых навучальных устаноў, затым дапаможнікі для школ, педагагічных вучылішч і педінстытутаў. У справе падрыхтоўкі дапаможнікаў для студэнтаў-філолагаў многа зрабілі члены мовазнаўчых кафедраў Мінскага педагагічнага ўніверсітэта імя М. Танка, Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, а таксама высокакваліфікаваныя мовазнаўцы Інстытута мовазнаўства АН РБ. На іх рахунку навішчыя дапаможнікі (а іх таксама ўжо дзесяткі!) па ўсіх раздзелах курса сучаснай беларускай літаратурнай мовы і сумежных дысцыплін, якія ў спецкурсе «Гісторыя беларускага мовазнаўства» павінны быць пералічаны і прааналізаваны.

Плённа і прадуктыўна апошнім часам развіваецца беларуская славістыка. Спачатку даследчая праца канцэнтравалася вакол асноўнай праблемы «Параўнальна-гістарычнае вывучэнне славянскіх моў». Як вынік -- дзесяткі прац славістычнага профілю, у якіх сфармуляваны актуальныя для тэорыі славістыкі канцэпцыі і палажэнні. Новым напрамкам у лінгвістыцы з'яўляецца раманскае і германскае мовазнаўства. Праблематыка і даследаванні беларускіх раманістаў і германістаў даволі разнастайныя, і поспехі іх даволі значныя. Нельга не адзначыць поспехі беларускіх раманістаў і германістаў у складанні рознага роду дапаможнікаў для студэнтаў сярэдніх спецыяльных і вышэйшых навучальных устаноў.

Зараз беларускае мовазнаўства — гэта спецыяльная грамадская навука з шэрагам раздзелаў, напрамкаў і дысцыплін, якая склалася разам з фарміраваннем і развіццём нацыянальнай моўнай культуры і ў самай цеснай узасмасувязі з ёю. Беларуская лінгвістыка — гэта і тэарэтычнае ўсведамленне нацыяй самой

сутнасці мовы і моўнай культуры чалавецтва наогул, а таксама сваіх уласных унутраных і знешніх моўных адносін у мінулым і ў сучаснасці, і сукупнасць ведаў пра ўсё моўнае багацце ў яго сучасных відах і разнавіднасцях. За гады свайго існавання беларуская мовазнаўчая навука ў асобе найбольш відных прадстаўнікоў назапасіла многа фактаў, цікавых думак, вывучэнне і абагульненне якіх неабходна для напаўнення ведаў па гісторыі беларускага мовазнаўства.

Спецкурс павінен быць пабудаваны з такім улікам, каб:

1) даць больш шырокае паняцце, уяўленне пра ўзнікненне і станаўленне беларускай навукі пра мову,

2) выкласці погляды прадстаўнікоў навукі і культуры на беларускую мову і яе месца сярод іншых моў,

3) пазнаёміць студэнтаў з асноўнымі напрамкамі, праблематыкай і перспектывамі сучаснага беларускага мовазнаўства.

Асноўныя этапы (першы этап — зараджэнне лінгвістычнай навукі, другі — адасабленне беларускага мовазнаўства ў самастойную галіну навукі, трэці — разгортванне нашай лінгвістычнай навукі), усебаковае даследаванне мовы (як старой пісьмовай, а таксама дыялектнай, так і агульнанацыянальнай літаратурнай), фарміраванне нацыянальнай лінгвістыкі павінен ведаць кожны студэнт.